

УДК 32:929 Милошевић С.
323(497.11)"1988/1991"

Др Коста НИКОЛИЋ

ПОЛИТИЧКИ ПОРТРЕТ СЛОБОДАНА МИЛОШЕВИЋА 1988–1991.*

АПСТРАКТ: Текст говори о стварању култа личности Слободана Милошевића, као и о историјским процесима који су довели до распада СФРЈ и ратног расплета државне кризе. У центру анализе јесте личност самог Милошевића, као и његова политичка филозофија.

Кључне речи: Југославија, Србија, комунизам, национализам, демократија, култ личности

Слободан Милошевић је на власт дошао кроз унутарпартијски обрачун у Савезу комуниста Србије.¹ Веома брзо постао је најпопуларнији српски политичар и на крају девете деценије 20. века постао је вођа нације. Појава одлучног Милошевића фасцинирала је патријархалне Србе. Обичан свет био је одушевљен његовим кратким и језгровитим говорима, он је знао да каже и обећа баш оно што су они од њега желели да чују, да покупи сав електрици-

* Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* (№ 177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О томе видети опширније: С. Ђукић, *Како се догодио вођа. Борба за власт у Србији после Јосипа Броза, Филип Вишњић*, Београд, 1992; Д. Јовић, *Југославија – држава која је одумрла. Успон, криза и пад Четврте Југославије (1974–1990)*, Prometej – Samizdat B92, Београд–Загреб, 2003; К. Никoliћ, „Како је Слободан Милошевић изабран за вођу српских комуниста (I)”, *Историја 20. века*, 1/2006, стр. 9–26; К. Никoliћ, „Како је Слободан Милошевић изабран за вођу српских комуниста (II)”, *Историја 20. века*, 2/2006, стр. 105–122; Д. Јовић, „Осма седница: узроци, значај, интерпретације”, у: *Слободан Милошевић – пут ка власти. Осма седница СК СК Србије – узроци, ток и последице*, Институт за савремену историју – Центар за проучавање европског суседства, Stirling, Београд–Stirling, 2008, стр. 33–70.

тет незадовољне масе и да га формулише у облик разумљив обичном свету.

Милошевић је био први српски лидер о чијем избору није одлучивао федерални врх (Тито док је био жив) и о коме нису консултована руководства осталих југословенских република. Зато је он у народу и доживљен као „прави Србин“, што је он знао врло вешто да искористи. Кључна разлика између Милошевића и његових претходника била је у личној способности и спремности да се са проблемима „ухвати у коштац“, јер није имао предрасуде ни према коме и био је способан да уђе у сукоб са свима, што је редовно чинио, увек претерано и нетактички. Тако је Милошевић, у врло кратком временском интервалу, иза себе оставио све припаднике старе политичке генерације, и то као поражене противнике или као политички преживеле и занемарљиве појединце на које се више нико није обазирао.²

Милошевић је у овој фази највише обећавао „исправљање неправди“ нанесених Србима. Све је то било потпуно ново и узбуђујуће за обичан свет. Од Милошевићеве победе на Осмој седници, његова власт функционисала је на основу три карактеристике: српски етноцентризам – у односу на друге југословенске народе; унитаризам – у односу на националне мањине унутар Србије; диктатура – у примењивању власти. Заједнички именитељ био је – популизам.

Слободан Милошевић је народу исцрпљеном кризама понудио егалитаризам, поједностављену слику света и односа у њему, припадност новој религији (припадност класи замењена је припадношћу нацији) и – непријатеља. Над њим се маса, без икакве опасности, могла растеретити сопствених фрустрација. Милошевићева социјалистичка речитост, његово уздизање „малог човека“ (радника и сељака), истицање солидарности и обавезе друштва према појединцу (социјално осигурање, сигурност радног места, прогресивна пореска политика) обезбедили су му масовну подршку народа. Срби су Милошевића доживљавали и као борца против „повампиреног фашизма“, који су оличавале Словенија и Хрватска. Његов култ је негован како би се „одбранила“ Србија, а он је доживљаван као политичар који је „уздигао“ Србију и повратио њен понос. Сви напади на Милошевића доживљавани су као напади на српски народ и третирани су неретко као „политички злочин“.

² Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Nikola Pašić, Beograd, 2001, str. 7.

У периоду од 1988. до 1990. Милошевић је, преко мобилизације најширих слојева становништва али и дела друштвене елите, припадника некадашње либералне интелигенције, извршио преокрет у дотадашњем начину легитимације власти.³ Харизму више није изводио из партије, као остале комунистичке вође. Своју моћ почео је да изводи непосредно из подршке народа мобилисаног националном идејом.

Милошевић је одмах после Осме седнице постао неприкосновени вођа Србије: његове фотографије замениле су Титове, шофери су лепили његове слике на својим камионима, месари су његовим фотографијама украшавали излоге са кобасицама и сланином. Један женски лист прогласио је Милошевића „мушкарцем године“. Хит парола била је „Слобо, слободо“. Милошевић је био на путу да дохвати пуну власт. У тој првој фази, иступао је као загрејани комуниста коме су на срцу били национални интереси.

Срж проблема преко кога је Милошевић покренуо српски народ био је однос Републике и њених покрајина. Митинзи, скупови и демонстрације који су названи „дешавања народа“, окупили су током јесени 1988. и пролећа 1989. више милиона људи у Србији. Идеја о успостављању републичке контроле над покрајинама пресудно је подстакла „хомогенизовање мишљења“ и стварање култа Слободана Милошевића.

*
* *

Слободан Милошевић је за националног вођу српског народа устоличен током лета 1988. У највећој југословенској републици милиони Срба долазили су на „митинге истине“ о Косову, извикујући Милошевићево име. Све је то личило на буђење потиснутог религиозног заноса. Челични Милошевић знао је боље него ико да искористи талас национализма који је заплуснуо целу Југославију. Српски национални покрет је слављен и величан као поновно рођено достојанство. Срби су веровали да им је после пола века присиљавања на братство и јединство Милошевић вратио национални идентитет, право да кажу да су то што јесу – Срби. Занос народа свесрдно су подржавали медији, највише они најмоћнији – Телевизија Београд и „Политика“.

³ О односу Милошевића и српске интелигенције опширније видети: Ј. Dragović-Soso, „*Spasioci nacije*“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004. и К. Николић, *Српска књижевност и политика 1945–1991. Главни токови*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Борисав Јовић пише да је Милошевић годинама највећу пажњу посвећивао управо средствима информисања, посебно телевизији, и да је лично бирао главне уреднике и новина и информативних програма на радију и телевизији: „Можда нигде као у овој области није на директној вези држао све уреднике који су 'хранили' јавност вестима, коментарима и уопште информацијама. Био је дубоко убеђен да грађани своје гледање на политичку ситуацију формирају на основу онога што се њима сервира, а не према њиховом стварном материјалном и политичком положају. Оно што није објављено, није се ни догодило – то је била Милошевићева девиза“.⁴

Слободан Милошевић је власт освајао корак по корак, користећи сва средства која су му стајала на располагању, али он власт није преузео силом. „Народне масе“ су биле незаобилазан фактор у његовој политичкој каријери и у овом периоду. Народу је заиста било доста дотадашњег режима, кризе у којој се вегетирало и из које се није видео излаз. Посебна нетрпељивост исказивана је према Титовим наследницима, опседнутим једино великом жељом да остану на власти.

Милошевићеве поруке, осим што су биле лако разумљиве, дотицале су и суштину проблема и изгледало је да је, после дугих суморних година, решење надхват руке. Он је веома лако одговорност за све промашаје поретка самоуправног социјализма пребацио на федерални врх, а економске проблеме је од пролећа 1988. директно повезао и са националним, односно са положајем Срба на Косову. Најавио је мобилизацију радника, интелигенције и омладине. Тако је у говору на седници Градског комитета СК Београда априла 1988. рекао: „Нема разлога да се антијугословенском и антисоцијалистичком фронту не каже отворено где му је место и каква му је судбина. То измотавање и пренемагање са онима за које знамо да не желе добро нашој земљи, ни нашим народима, али одлажемо реаговање или га ублажавамо из инфериорног страха да нам се не пребаци политика чврсте руке, довело нас је, на пример, до Косова, до страшне неодговорности на свим могућим местима. Зато ћемо ми у Србији увек рећи не само шта мислимо, већ ћемо и урадити оно што мислимо.“⁵

Милошевић се у првом периоду освајања пуне власти строго држао темељних начела старог поретка. Зато његова револуција

⁴ В. Јовић, *Књига о Милошевићу*, стр. 13.

⁵ Наведено према: *НИН*, 17. април 1988, стр. 17.

и јесте конзервативна. На једној од седница ЦК СК Србије изговорио је следеће речи: „Темељна опредељења нашег друштва садржана су у Програму Савеза комуниста Југославије и то су, као што је познато, друштвена својина као суштина нашег продукционог односа, федеративно уређење, равноправност међу народима и народностима, Савез комуниста као авангарда радничке класе. Сада нам је потребна операционализација Програма, односно прилагођавање његових основних опредељења бурним временима у којима сада живимо. Ове промене имају и дубљи, историјски и идеолошки смисао. Оне треба да врате радничкој класи све оно пошто је у протеклој години одузето: својину, државу, авангарду.“⁶

Милошевићев оптимизам био је нешто ново у дотадашњој пракси комунистичких руководилаца. Није постојао ниједан проблем који није могао брзо да се реши. Када је други пут изабран за председника Председништва ЦК СК Србије (маја 1988) рекао је: „Пред нашом републиком и пред целим нашим друштвом, налазе се велике промене. Савез комуниста мора да их покрене и изведе. Месеци који су пред нама, па чак и дани који су пред нама, време су у коме ће се те промене догађати. Да би смо те промене остварили морамо бити јединствени, али и одлучни да обавезе које прихватимо спроведемо онако како смо се договорили, да не померамо рокове, правимо уступке, пазимо да се не замеримо. Време у коме сада живимо све више ће смањивати простор малограђанима и нерадницима, а ширити простор способним, храбрим, образованим и одлучним људима. Мени је част поверење које ми је указано у таквом времену.“⁷

Милошевић је током лета 1988. овенчан „славом великана српске историје“. Осећао је снагу коју је собом носио спонтани национални покрет, али је још избегавао да отворено стане на његово чело. Зато је на тим митинзима истовремено слављено и српство и комунизам.⁸ Тек после Новог Сада (јула 1988), Милошевић је пуним срцем прихватио митинге као политичко оружје у борби за националне циљеве, али и за учвршћивање сопствене власти. Дихотомија политике Слободана Милошевића највише се одражавала управо на митинзима. Све што је он желео понављано је на тим масовним скуповима кроз транспаренте, громогласне поклике и говоре: све

⁶ Наведено према: *НИН*, 24. април 1988, стр. 17.

⁷ Наведено према: *НИН*, 29. мај 1988, стр. 15.

⁸ Славољуб Ђукић, *Између славе и анатеме. Политичка биографија Слободана Милошевића*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 103–104.

је било у знаку солидарности са косовским Србима, у слављењу самог Милошевића, подстицању српског националног ослобођења.⁹

Иако се наступало са националним програмом, није било екстремних националних обележја, поготову не напада на Тита. Поред Милошевићевих слика, носиле су се и слике Лењина и Лоле Рибара, па чак и Тита. На митингу у Нишу, локално руководство је осудило „појаве национализма“ које су виђене, као у добра стара времена, у шајкачама, пароли „Не дамо Душаново царство“ и песми „Ко то каже, ко то лаже, Србија је мала“.

Највеће демонстрације у Београду после студентске побуне из 1968. десиле су се 4. октобра 1988. Око пет хиљада радника из раковичких фабрика „21. мај“, „ИМП“, Рекорд“, „Фригострој“ и других, стигло је пешице до федералне скупштине. Чинило се да је Србија на прагу социјалних немира широких размера: штрајкови су учестали, а гневни радници из Раковице тражили су „хлеба и плату“. Чуле су се пароле: „Хоћемо плату! Живела радничка класа! Хоћемо да живимо као људи! Нећемо социјалну помоћ!“¹⁰ Протест је био потпуно без националне боје, а могао се чути и узвик: „Живео капитализам!“¹¹

Изгледало је да раднике не може нико да умири: сви представници власти су извиждани, а онда је најављен долазак Слободана Милошевића: „Хоћемо Слобу! Слобо Слободо!“ Када се он појавио, маса се умирила као хипнотисана. Иако није рекао ништа ново, радници су једино њему веровали. Милошевићева владарска сигурност уливала је велико поверење. Он је рекао да су захтеви радника из Раковице и захтеви целе радничке класе Југославије. Обећао је брзо спровођење реформи, а као излаз из тешке привредне кризе понудио је заустављање „контрареволуције на Косову“ и промене српског устава „које ће омогућити да Србија остварује овлашћења републике на целој својој територији“.¹²

Остварењу тих циљева појединац је могао да допринесе само „најупорнијим радом на свом радном месту [...] да би се стабилизovala Југославија, да би се стабилизовао социјализам и повратило братство и јединство, да би нам свима као основ то обезбедило да боље живимо и да почнемо да излазимо из кризе у којој смо предуго не зато што не унемо да радимо, него због неслоге коју

⁹ Исто, стр. 105.

¹⁰ Политика, 5. октобар 1988, стр. 1.

¹¹ С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 105.

¹² Исто.

су створиле бирократе делећи народ по нацијама, републикама и покрајинама”.¹³

Милошевић радницима није обећао испуњење њихових социјалних захтева, али им је обећао јединствену Србију и повратак „националног достојанства”. Они су пред Скупштину дошли као радници, а отишли су као Срби. „Ми ћемо да чекамо! Верујемо Слоби” – клицали су радници. Милошевић је прошао кроз масу окупљених људи који су му отварали простор, са магијском жељом да га додирну. Онда је издао наређење: „А сада свако на свој задатак”.¹⁴ Када је ушао у кола, један радник је пришао и довикнуо возачу: „Чувај га!”¹⁵

Прве последице исказале су се одмах: плате су повећане, укинута је синдикална чланарина, извршене су смене руководећих кадрова у појединим фабрикама.

Последњи у низу великих митинга одржан је 19. новембра 1988. на Ушћу и он је представљао државно устоличење Слободана Милошевића. Државни медији говорили су да је на митингу било више од милион људи, *Политика* је саопштила да је на митингу било милион и по грађана. Милошевићев језик био је препун кратких и једноставних реченица, јасних и емотивних израза. Доминантни дискурс био је да уједињење Србије „више не може зауставити никаква сила” и да ће битка за Косово бити добијена без обзира не све препреке.

Обраћајући се грађанима на Ушћу, Милошевић је прво извео своју историзацију са победом партизана у Другом светском рату („последњи пут оволико људи на београдским улицама, окупљених на некој великој идеји, било је 20. октобра 1944. Тада је народ на улицама Београда славио победу у рату и кретао у велику битку за

¹³ Исто.

¹⁴ *НИН*, 9. октобар 1988, стр. 12.

¹⁵ С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 106. - Радници фабрике „Рекорд” нису могли да дођу на протест у Београд јер им је руководство закључало капије. После оствареног „јединства” између радничке класе и националног вође, ситуација се променила, па су и ови радници 5. октобра посетили федералну скупштину. Ни они нису хтели да се разиђу док им се није обратио Милошевић („чекаћемо Милошевића колико год буде требало и све то време надокнадити у производњи”). Он је бурно поздрављен, клицало му се „Слобо, Слобо”, тражило се јединство у Југославији и у СК. Милошевић је, између осталог, рекао и следеће: *Другарице и другови, нисам дошао да говорим, већ да вас само поздравим. Оно што сам јуче договорио са вашим друговима, тога треба и да се држимо. Уверен сам да се и ви сви са тиме слажете. [...] Предлажем да сада свако иде на свој задатак.* (*Политика*, 6. октобар 1988, стр. 1).

обнову ратом разорене земље"); упозорио је и да се не сме никако заборавити „све добро и вредно што смо у дугим и тешким годинама сами и са радошћу створили; одступања од идеја комунистичке револуције није смело да буде: „Није истина да то друштво не можемо да остваримо“.¹⁶

Милошевић је упутио и снажну критику свима у Југославији који нису били солидарни са Србијом у решавању косовског питања, али је најавио и нови косовски бој: „Није време за тугу већ за борбу. А да битку за слободу овај народ добија, то знају и турски и немачки освајачи. У оба светска рата смо ушли голи и боси, са уверењем да се боримо за правду, и оба рата смо добили. Битку за Косово ми ћемо добити без обзира на препреке које нам се постављају у земљи и ван земље. Победићемо, дакле, без обзира што се и данас, као некад, против Србије удружују њени непријатељи ван земље са онима у земљи. Њима поручујемо да уопште нисмо плашљиви, да у сваку битку улазимо с намером да је добијемо, да неправедне и непоштене битке, на штету других народа, никада нисмо водили.“¹⁷

Историјски садржај овом митингу је дао књижевник Милован Витезовић: „Поштовани народе, наша историја ће ову годину запамтити као годину у којој нам се догодио народ“. Карактеристичне пароле биле су: „Врховец, Власи, Смоле – доле“; „За кога смо – за Слобу“; „На Косову шта нам раде, мртву децу из гробова нам ваде“; „Хафнеру, чувај прст“; „Растемо, радимо, идемо Титовим путем“; „Нема другог пута осим Титовог“; „Ми смо дошли опијени надом“; „Ћосић је био у праву“; „Милошевић није лидер већ раднички председник“; „Нисмо се плашили брадатих, нећемо ни бркатих“.

После усвајања уставних амандмана (27. марта 1989), на реду је била битка за Југославију.¹⁸ Она је симболично најављена на прослави шест векова Косовске битке (28. јуна 1989) на Газиместану, када је Милошевић и званично „крунисан“ за вођу свих Срба. Он је тада отклонио и све резерве према религији како би ојачао

¹⁶ Slobodan Milošević, *Godine raspleta*, BIGZ, Beograd, 1989, str. 274.

¹⁷ Исто, стр. 275. - Од осталих говорника најрадикалнији је био Радош Смиљковић: *Варају се албански националисти да ће мало, помало остварити своје мрачне циљеве. Подмукло савезништво са свим непријатељима Југославије, и страним и домаћим, неће им помоћи. Ударили су на темеље наше заједничке домовине и морају знати да им то нећемо допустити. (Политика, 20. новембар 1988, стр. 5).*

¹⁸ О уставним променама у Србији опширније видети: К. Nikolić, „Ili će Srbija biti republika, ili će prestati da postoji“. *Ustavne promene u Srbiji 1989 (I)*“, *Istorija 20. veka*, 2/2012, str. 165–188; К. Nikolić, „Ne damo Kosovo. Ustavne promene u Srbiji 1989 (II)“, *Istorija 20. veka*, 3/2012, str. 171–190.

своју националну оријентацију. Тада је посегао и за најснажнијим елементом националне традиције – косовским митом, његовим етосом и са њим повезаним скупом симбола набијених емоцијама.¹⁹ Када је Милошевић рекао да је спреман и на рат како би сви Срби живели у једној држави, више није било никакве дилеме око његовог статуса.

Пре прославе шест векова боја на Косову одржано је више мањих ритуала, а најважнији јесте преношења посмртних остатака кнеза Лазара од манастира Раванице до манастира Грачанице на Косову. На повратку ка „вечном починку“, земни остаци „светог цара Лазара“ походили су неке од историјских споменика „српској патњи и страдању“, чиме су обележене територије „небеске“, али и „земаљске“ Србије. Основна симболичка порука која је тада послата била је она о „победоносном и спасоносном повратку духовног оца Србије“ који ће истовремено залечити све народне ране, али и коначно пронаћи дуго чекани „вечни мир“.²⁰

Иако Милошевић није директно учествовао у организацији овог комплексног ритуала, он је и из тога успео да извуче јасну политичку корист – држава није нападала ове активности, што је само годину дана раније било готово незамисливо, а државна пропаганда дала је велики простор процесији, што је била недвосмислена политичка порука.²¹

Наредни симболички догађај било је постављање огромне куполе (током маја 1989) на монументални храм Светог Саве у Београду и још више, извођење прве свете литургије под том куполом 25. јуна 1989. Присуство бројних високих партијских и државних функционера и изузетна медијска покривеност догађаја потврдили су његов велики политички значај – требало је да покаже да је успостављено ново јединство између цркве, власти и народа.²²

Тако је социјалистички идеолошки супстрат замењен обновљеном религиозношћу код православног становништва које је у претходним деценијама било већином антирелигиозно усмерено. Поред потребе за превредновањем дотадашњих видно урушених вредности, национална компонента православља имала је битну

¹⁹ Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju 20. i početkom 21. veka*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić, Beograd, 2009, str. 66.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, стр. 66–67.

²² Исто, стр. 67.

улогу у предвечерје рата. Припадност православној вери постала је кључна одредница српског идентитета; православље, односно светосавље, постављено је у само средиште нације, као њена највиша вредност, њен извор и стожер, као сама суштина „бића народа“.²³

Према службеним подацима, на Газиместану је било два милиона људи („никад ни више људи, ни величанственијег скупа у Југославији“),²⁴ а према неутралним изворима до 600.000 грађана. Поред путева који су водили на Газиместан постављени су столови, а поред њих су биле девојке у народним ношњама. Кнежеву трпезу осмислио је сликар Милић од Мачве. У Грачаници је одржана света архијерејска литургија коју је служио патријарх Герман; мошти кнеза Лазара, које су до тада путовале свим „српским земљама“, из Грачанице су пренесене у цркву Светог Николе у Приштини, где су после десет дана кренуле ка кнежевој задужбини, манастиру Раваници.

Слободан Милошевић се хеликоптером спустио на Косово поље; грађанима се обратио са позорнице високе 18 метара. Био је поносан на чињеницу да је Србија, „стицајем историјских околности“, у години у којој прослављава „велики јубилеј“, повратила свој „државни, национални и духовни интегритет“. Говорио је и о томе да је пораз на Косову доживљен због „неслоге“, говорио је о „издајама“ и у каснијим епохама, посебно у Другом светском рату, као и у послератној Југославији („српски врх је остао подељен, склон компромисима на штету сопственог народа“). Али, са тим је коначно завршено у његовој епохи; зато је и било могуће да се исправе „историјске неправде“. Још једном је нагласио да је социјализам „прогресивно и праведно демократско друштво“. Затим је снажно узвикнуо: „Шест векова касније, данас, опет смо у биткама, и пред биткама. Оне нису оружане, мада и такве још нису искључене“.²⁵

На Газиместану је био комплетан државни и партијски врх СФРЈ, осим Стипе Шувара,²⁶ што је у Србији тумачено као признање

²³ Милош Тимотијевић, *Век сумње. Религиозност у чачанском крају 1886–2008*, Народни музеј, Чачак, 2009, стр. 198–199.

²⁴ *Политика*, 29. јун 1989, стр. 1.

²⁵ Наведено према: Слободан Милошевић, *Прилог историји 20. века*, Трећи миленијум – Удружење Слобода, Београд, 2008, стр. 26.

²⁶ Шувар је одбио да иде на прославу, уз образложење „да не жели тамо да слуша Слободана Милошевића“. (Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ. Дневничке белешке*, „Политика“, Београд, 1995, стр. 26).

„праведности“ српске битке за Косово и друштвену реформу и победе самог Милошевића. Дипломатски кор западних земаља није био на прослави, осим амбасадора Турске. Иконографија је била уобичајена, све што се могло видети од Косовске битке биле су многобројне слике самог Милошевића и песме њему посвећене: „Слободане мили брате“, „Слобо Србине, Србије је уз тебе“, „Од кад неста Карађорђе, ми немасмо бољег вође“. Овом догађају није присуствовао Ворен Зимерман, нови амерички амбасадор у Југославији. Милошевић је то доживео као увреду и девет месеци је одбијао да прими амбасадора у званичну аудијенцију.²⁷

Доминантно мишљење у Србији је било да је Милошевић исправио све „историјске неправде“ нанесене српском народу још од стварања Југославије, када је његово достојанство било „погажено“. Осим тога, пошто је Србија била политички и економски доминантна, како се веровало, сасвим је оправдано било и Милошевићево настојање да она има водећу позицију у држави, односно да више не буде „вазал“. Највишу политичку тачку током 1989. Милошевић је постигао на питању Косова. Ту је он и стекао основу своје популарности 1987. а усвајање уставних амандмана 1989. било је доказ „исправности“ његове политике.

Срби са Косова и Метохије доживели су Слободана Милошевића као ослободиоца од вишедеценијског албанског угњетавања, као човека који им је донео слободу и вратио национални понос. Милошевић је за њих постао национални херој и вођа – оличење „правог“ Србина, а таквој перцепцији највише су допринели лидери аутохтоног националног покрета Срба на Косову и Метохији – Српског покрета отпора. У каснијој фази Милошевић је одбацио ове људе и ослонио се на старе кадрове који су годинама, како су говорили ови први, служили албанским сепаратистима. Момчило Трајковић је оценио да су разлози за то били идеолошке природе јер је Милошевић био „човек комунистичке оријентације, а све друго прихватао је онолико колико мора“. Било шта да је у питању, до краја 1990. главни носиоци борбе за „српско Косово“ нестали су са политичке сцене.²⁸

Косово је било Милошевићева најосетљивија тачка. Како бележи Ворен Зимерман, када су о томе разговарали, био је „не-

²⁷ С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 137.

²⁸ О томе опширније видети: К. Николић, „Нико не сме да вас бије“. *Слободан Милошевић у Косову Пољу 24–25. априла 1987*, Институт за савремену историју, Београд, 2006.

попустљив, ратоборан и пун увреда“ за албанско становништво на Косову: „Косово је српско“. Амерички амбасадор га је на њиховом првом састанку питао да ли има стратегију за придобијање Албанаца: „Није имао одговор. Очигледно да му ово питање никада није пало на памет“.²⁹ Истоветне аргументе Милошевић је поновио и америчком дипломати Лоренсу Иглбергеру 25. фебруара 1990. и није прихватио ниједну критику: „Није признавао да је почињено било какво зло. Срби су морали да се бране од исламског фундаментализма и нарко мафије на Косову: – *Албанци систематски убијају и силују српске жене и децу, не узимајући и обзир ментално убијање 200.000 Срба који живе на Косову. Ову албанску стратегију подржавају Словенци који покушавају да искористе проблем Косова за дестабилизовање Србије*“.³⁰ Одбио је Зимерманов предлог да се 1990. састане са Ибрахимом Руговом, уз образложење: „Кога он представља?“³¹

Када је Милошевић учврстио своју власт, он се више него јасно дистанцирао од интелектуалаца, Српске православне цркве и Српске академије. Одбацио је све оптужбе да у Србији јача десница и да конзервативне снаге имају утицај на политички живот у Србији. Изградња „напредног социјализма“ била је приоритет и однос према тој идеји био је релевантан за Милошевићеве оцене. Тако је рекао да он нема „ни непријатељски ни нетрпељив однос“ према СПЦ, али да она нема никакав политички утицај у Србији; за Удружење књижевника Србије и „Француску 7“ рекао је да нису „стециште непријатеља“ али да у њима има „конзервативних, антијугословенски расположених људи, уз то често сасвим безначајних као стваралаца“.

За САНУ је изјавио да је сасвим нормално да има утицаја на политику, али „ако се у њој јаве идеје које нису у интересу демократског социјалистичког развоја наше земље, не значи да су те идеје доминантне и да их чланови Академије деле“. Више је него јасно рекао да Академија не игра кључну улогу у креирању политике у Србији: „Кључну улогу, у ово бурно време, имају грађани Србије“.³² У истом том периоду, Милошевић је могао да критикује оне који су неговали његов култ: „Хвале ме они који се са политиком коју заступам слажу. Критикују ме они који се са полити-

²⁹ Voren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe. Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan Graf, Beograd, 2003, str. 37.

³⁰ Исто, стр. 39.

³¹ Исто, стр. 53.

³² Политика, 22. децембар 1989, стр. 7.

ком не слажу. Што се тиче оних који ме хвале, више бих волео да подршку политици са којом се слажу, и мени лично, не изражавају пароланама и сликама, већ радом и одговорношћу.“³³

Милошевић је доследно инсистирао на успешности реформе, друштвене и политичке, коју је он покренуо, а редовно је истицао да је Србија била под снажним притиском. На тај начин давао је на историјском значају свом политичком концепту, а истовремено је преко тражења националног „јединства“ настојао да задржи доминантну позицију и за себе и своју партију. Тако је 10. маја 1990. у „Стаклари Панчево“ рекао: „Једна од најважнијих [претпоставки] да успемо у условима оваквог притиска на Србију који се може мерити само са оним из 1914. јесте јединство Србије, јединство њених грађана и јединство њеног руководства. У протеклим годинама показало се да нам је то јединство помогло да ујединимо Србију, да успоставимо њен територијални, историјски и политички интегритет.“³⁴

Истовремено је оптужио српску опозицију, која још готово није ни постојала, за изазивање грађанског рата у Србији: „Апели за разне обрачуне и освете су само пробни поклич за позив у грађански рат. Из дана у дан смо сведоци експанзије насилничког, примитивног, шовинистичког иступања представника неких политичких партија. Иако се њихове тобожње партије још нису ни конституисале, ни регистровале већ прете – комунистима, другим народима, другим народностима, свеједно. Та дивљања држава Србија никоме неће допустити на својој територији од Драгаша до Хоргоша. Као што нећемо седети скрштених руку ни пред било каквим насиљем над деловима српског народа изван Србије.“³⁵

Милошевићева председничка кампања била је изразито позитивна – он је говорио како је у Србији дошло до „великог преокрета“, а заслуга за то припадала је комунистима, односно социјалистима. Тако је, на пример, 7. септембра у Пироту рекао: „Прекинули смо вишегодишњу владавину бирократије, уклонили блокаду у друштвеном развоју коју је таква власт стварала, српски народ се ослободио комплекса који је имао у односу на своју историју пред другим југословенским народима и пред самим собом. У тешким условима у којима се налази читава Југославија и

³³ Исто.

³⁴ Наведено према: С. Милошевић, *Прилог историји*, стр. 43.

³⁵ Исто.

у неповољном међународном окружењу, те су промене не само позитивне, већ велике.³⁶

Милошевић је свој култ добрим делом изградио на „отварању прошлости“, односно на реинтерпретацији модерне српске политичке историје. Када је био сигуран да је учврстио своју власт, онда је могао и да осуди такве појаве. Парадокс историје огледа се у томе да се његово упозорење показало као тачно: „Економски просперитет и напредак уопште за који су сви грађани Србије опредељени, сукобљен је у последње време са претераном оријентацијом на проблеме прошлости. Наша средства информисања и издавачка делатност су заокупљени догађајима и личностима из даље и ближе прошлости. Та претерана оријентација на прошлост везује људима руке кад је у питању будућност. И садашњост је чак угрожена ако су велике духовне снаге којима друштво располаже усмерене на прошлост. Значај преоријентације са прошлости на садашњост и будућност није само у томе што је прошлост за нама а будућност пред нама, већ и зато што док рашчистимо сва питања везана за протекла два века, можемо да изгубимо контакт с технолошким, културним, па и политичким добом које доноси нови 21. век. Ако тако поступимо, бојим се да ћемо водити битке из минулог доба, а изгубити битку са својим и наступајућим добом.“³⁷

Милошевић је грађанима Србије, као што је то био случај 1. новембра у Бору, говорио да је српска опозиција „рушилачка“ и „примитивна“ и да то отежава напоре за остваривање економске реформе. Изјавио је да опозициони скупови не изражавају народну вољу и да се они не могу упоређивати са скуповима његове странке: „Евентуални аргументи да је и то само народ на политичкој сцени и да жели да се изрази, тешко би опстали и политички и етички. Народ је спонтано и масовно био на сцени када је требало успоставити територијални и политички интегритет Србије, када је требало зауставити терор на Косову. Данас је, међутим, на сцени често само гола борба за власт. Данас су на сцени и они појединци и групе који су у време велике битке за Осму седницу и Косово, за интегритет Србије били у мишјој рупи. Сада када је посао завршен, изашли су из својих рупа, позивају народ у битке које нису водили, на пут који је нејасан и крвав, а у ствари, тако служе оним снагама у земљи и иностранству које желе да руше тек изборене тековине за Србију. Када је грмело, ћутали су а сада, када је грмљавина

³⁶ Исто, стр. 59–60.

³⁷ Исто, стр. 60–61.

прошла и Србија остварила јединство и добила политички статус који више нико не оспорава, па ни угрожава, они пале заkasнеле и непотребне ватре којима би требало да изгори сав труд који је учињен у тешким и кратким годинама које су за нама."³⁸

Милошевићеве предизборне поруке нису наговештавале чемерну жетву која је уследила наредне године. Грађанима Ниша поручио је 21. новембра да не треба да постоји забринутост за судбину земље, односно да нема опасности од избијања рата. И овога пута порука је била подсвесно „пророчанска“, што би могло да потврди мишљење оних Милошевићевих критичара који указују на психопатске особине његове личности: „Сви велики пројекти за економски развој, за демократију и за културну обнову, све се те велике и мале идеје могу довести у питање ако допустимо сукобе и крвопролиће. Зато наш највећи заједнички пројекат, важнији од свих других, треба да буде мир. У миру ми можемо много да урадимо на привредном и друштвеном препороду. У рату и сукобима не можемо ништа, осим да доведемо народ до ивице глади и исцрпљења како се то кроз историју толико пута већ догодило. То је оно историјско искуство које не сме да се понови. Ако не бисмо имали довољно разума и воље да се ујединимо и мобилишемо да сложено остваримо велики пројекат изласка из економске и политичке кризе, наш би пут водио у дуготрајну нестабилност, назадовање и хаос. Србија се налази пред изборима који ће одлучити да ли ћемо се определити за мир, економски и културни просперитет или за сукобе и мржњу која ће блокирати све досадашње напоре да изађемо из кризе и живимо боље."³⁹

Милошевићеве предизборне поруке биле су усмерене ка обичном, „малом“ човеку. Он му је обећавао сигурност и заштиту од свих „неправди“, посебно у економској сфери: „Приватизацију су нам, иначе, сасвим погрешно наметнули креатори најновијег економског програма Југославије као једно од најважнијих питања друштвене реформе што она није, нити може бити. Сведоци смо да на десетине хиљада предузећа и у развијенијим земљама са стабилном привредом падају под стечај, да су многе, чак природно веома богате, па и пребогате земље, са привредом заснованом на приватној својини, попут оних у Јужној Америци, економски неста-

³⁸ Исто, стр.67.

³⁹ Исто, стр. 69–70.

билне, што никако не говори у прилог да је приватна својина сама по себи и увек ефикаснија."⁴⁰

*

* *

Србија је била потпуно неприпремљена за распад Југославије. Иако је мало тога знао о историји свога народа, Милошевић је своју националну стратегију бранио „историјском“ аргументацијом, што само показује какав је утицај на њега имао Добрица Ћосић. Ворену Зимерману о томе је рекао следеће: „Морате разумети нашу историју. Србија је помогла да се оснује Југославија, јер смо у њој видели начин да се Срби из пораженог турског и аустријског царства окупе у једној држави. Зато је Србија одустала од свог суверенитета и удружила се с Хрватима и Словенцима који нису имали своје државе. За нас је то била велика жртва. Сада ти исти Хрвати и Словенци покушавају да разбију Југославију и угрожавају Србе. Ми желимо да сачувамо Југославију. Али, ако у томе не успемо, мора се поштовати право Срба ван Србије на самоопредељење. Ако Хрвати и Словенци имају право да изађу из Југославије, онда и Срби имају право да у њој остану. Сви Срби имају право да живе у истој држави."⁴¹

Слободан Милошевић је свој државни и национални програм изложио 30. маја 1991. у Скупштини Србије. Излагање је отворио оптужбама на рачун међународне заједнице и први пут је јавно промовисао политику одбране „достојанства“ без обзира на цену – Србија је изложена отвореним спољним притисцима и претњама, што више не може да се прикрије изјавама о давању подршке југословенском јединству; циљ притисака је да се односи у Југославији преуреде „по рецепту написаном“ ван Србије и ван Југославије: „Нама није први пут да се суочавамо са намерама великих и моћних сила, да у односу на њих будемо доведени у крајње неравноправан и зависан положај само зато што смо мала земља и зато што се не понашамо на начин који је по њиховој мери. И неће нам бити први пут да тим притисцима одолимо. Оно што погађа нас и што би требало да узнемири све народе је својеврстан апсурд да се у данашње време великих демократских и хуманистичких тековина примењује политичко насиље, најављује економско, а не

⁴⁰ Исто, стр. 76. Говор на митингу у Крагујевцу 27. новембра 1990. - О исходу парламентарних избора у Србији видети: К. Николић, „Обнављање парламентарног поретка у Србији 1990“, *Токови историје*, 2/2011, стр. 132–152.

⁴¹ Наведено према: С. Милошевић, *Прилог историји*, стр. 60.

искључује ни физичко насиље над народима и људима који држе до своје самосталности и независности."⁴²

Милошевић је тада по први пут директно иступио и против владе САД-а оптужујући је да се „грубо меша“ у унутрашње ствари једне суверене државе, да директно подржава албански сепаратизам и да је „под фирмом демократије“ подржала и сецесионизам Словеније и Хрватске. Одбрану Косова и Метохије поистоветио је са одбраном свог режима: „Свако ко на овим питањима тражи одступање од политике коју водимо на Косову и Метохији може за то да се избори само обарањем садашњег руководства Србије“.⁴³

Срби у Хрватској водили су самоодбрамбену политику против „шовинистичког и профашистичког концепта“; Југославија је могла да опстане само као демократска федерација, све дилеме биле су „вештачке“, а посебно оне које су се тичале питања ко је имао право на самоопредељење – народи или републике; тражио је да референдум на нивоу Југославије распише савезна скупштина; сви они који желе да напусте Југославију могу то да ураде на легалан начин и без насиља, али је истовремено тражио хитно доношење уставног закона о праву народа на самоопредељење; одлуку да сви Срби треба да живе у једној држави нико не може да укине: „Неприкосновена је чињеница да се право народа на самоопредељење у вишенационалној држави не може територијално ограничити на постојеће административне границе република. Границе између република унутар Југославије никада нису биле државне. Добро је познато да су оне у прошлости повучене произвољно и без објективних критеријума, не уважавајући ни етнички састав становништва, ни последице геноцида који је претрпео српски народ, као ни норме међународног права. Право на самоопредељење не може, дакле, бити резервисано само за већински народ у национално мешовитој републици. Када би тако било, онда би се иза кулиса грађанске демократије повредили интереси оних југословенских народа који чине мањи број на делу југословенске територије у оквиру граница појединих република.“⁴⁴

Слободан Милошевић је врло експлицитно и без икаквог колебања саопштио да ће се са проблемом граница суочити они народи који желе да напусте Југославију: „Они, дакле, који желе да конструишу нове државе треба у властитом интересу и што пре

⁴² Наведено према: С. Милошевић, *Прилог историји*, стр. 97–98.

⁴³ Исто, стр. 98.

⁴⁴ Исто, стр. 99–100.

да пречисте са чињеницом да у те своје будуће националне државе не могу силом одвући компактне делове оних југословенских народа који су за опстанак Југославије.⁴⁵

На Слободана Милошевића нико и ништа није могло да утиче: ни рушење Берлинског зида и нови положај Немачке, ни распад Источног блока и губљење руске моћи. Ратоборан и изолован од спољног света, правио је грешку за грешком. Милошевића су водили догађаји, он их није предвиђао а још мање припремао Србију у историјским заокретима који су јој просто хрлили у сусрет. На крају је цео свет окренуо против Србије: „У умножавању непријатеља видео је исправност своје политике, и то је био стил његових сарадника који су се надметали у звецкању оружјем и претећим изјавама. Уверен да ће се расплет на тлу Југославије одиграти у међусобном односу снага, мимо спољњег света, не само што је игнорисао утицај Запада, него је својим јавним понашањем нудио доказе да је управо Србија разбијач заједничке државе и да је сила изнад свега.“⁴⁶

Основна стратешка грешка коју је починио Слободан Милошевић било је уверење да ће рат у Југославији остати ван фокуса западних сила, у неком „мртвом углу“ њихових интересовања и да он неће бити претња европском идентитету на крају 20. века. Такво уверење проистицало је из стања „велике еуфорије“ у коју је дошла западна Европа после револуција на европском истоку и слома поретка реалног социјализма, односно краха комунизма. У Београду се чврсто веровало да Запад није спреман за војну интервенцију или слање мисија за одржање мира. Такво уверење потхрањивала је и Европска заједница својим понашањем током 1991. Преовладало је уверење да је у Југославији на делу грађански рат који је био заснован на оживљавању старих етничких сукоба после пада комунизма. Аргументи за овај став били су да је комунизам држао стабилност у „дубокој хибернацији“ скоро пола века, да је гушио етничке идентитете и политичке слободе. Када је репресија нестала, оживеле су авети прошлости и на делу је била „отровна мржња“ између југословенских народа. Зато је Европска заједница инсистирала на томе да зарађене стране саме пронађу политичко решење, па су Милошевић и армијски врх закључили да је југословенски рат „наш рат“ од малог интереса за Европу, посебно за САД.

Западна Европа је била обузета „надом и оптимизмом“ после окончања хладног рата. Нова уједињена Немачка стајала је

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 180–181.

као стуб ослонца за уједињење остатка Европе под вођством Европске заједнице. Али јединство Европе било је кратког века. Само две године после пада Берлинског зида, велики део Југославије био је у пламену. Мали рат у Словенији водио је ка већим и знатно крвавијим сукобима у Хрватској и Босни.

Међуетнички конфликти веома су сурови, јер је њихов исход опстанак или геноцид. Фински научник Тату Ванханен сматра да ће се етнички сукоби појавити „пуким постојањем етничке разноликости“, без обзира на државну политику. У мултиетничким друштвима, сукоби због различитих политичких и економских интереса неминовно постају етнички сукоби; ти сукоби су универзални и избијају без обзира на социјални и економски ново развоја једног друштва.⁴⁷

У југословенској федерацији изграђиваној после Другог светског рата, етнички сукоби потискивани су преко комунистичке диктатуре, али је федерално државно устројство истовремено стварало услове за раздвајање блиских и стварање нових етничких идентитета, што је неминовно довело до сукоба. Надметање и ривалство због индивидуалних економских и политичких добара јесте важно, али, најинтензивнији конфликти очекују се када су улози колективна добра и полагање права на политичку власт. Државе су главни актери у стварању, наглашавању или смањивању етничких конфликта. Оне су арене у којима се показује ривалство и ресурси етничке мобилизације и контрамобилизације. Етнички конфликти настају из сложених комбинација етничких снага, неједнакости, политичких прилика, ресурса, међузависности и међународних интервенција.⁴⁸

Рат јесте најчешћи покретач изградње нације, па се може прихватити оцена да су ратови вођени у бившој Југославији, као и процеси националне хомогенизације и етничког чишћења који су их пратили, били мотивисани потребом да се створе једноставни и недвосмислени идентитети у становништву које је било изразито помешано и разноврсно по пореклу. Други мотив био је да се избришу елементи „мешавине, загађења и неодређености“ који су угрожавале новостворене државе. То даље значи да изузетно насиље које је

⁴⁷ T. Vanhanen, *Ethnic conflict Explained by Ethnic Nepotism*, „JAI Press Inc“, Stamford, Connecticut, 1999. Видети и: T. Vanhanen, „Human Diversity Reflected in Levels of Purchasing Power Parity, Democratization and the Human Condition“, *The Mankind Quarterly*, 2/2007, pp. 141–155.

⁴⁸ Williams, M. Robin Jr., „The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 20/1994, p. 49.

обележило те ратове није проистекло из „супротних и неспојивих“ идентитета, већ је то био покушај да се они произведу.⁴⁹

Србија је имала најмање разлога да прихвати ризик ратне авантуре. Али, идеја о лакој ратном расплету југословенске кризе у корист Србије изгледала је реална и прихватљива. Српско руководство је свој државни програм темељило на више претпоставки које су изгледале као одлучујућа предност. Већина истраживача сагласна је у мишљењу да је, када је Милошевић 1988. покренуо српску конзервативну револуцију, изгледало да су све кључне полуге власти у његовим рукама или на страни Србије: 1) национална хомогенизација Срба у Србији и Срба изван Србије изгледала је јача од националног јединства оствареног у време Првог балканског рата; 2) СКЈ, моћна политичка организација, скоро је била у пуној Милошевићевој власти, што је у СФРЈ значило управљање државом; 3) и Милошевић и готово сви Срби били су апсолутно сигурни да је ЈНА, индоктринисана комунистичком идеологијом и југословенством, на њиховој страни и да ће одиграти прекретну улогу у очувању Југославије; 4) федерална државна структура (Председништво, СИБ, политичке организације, финансијска моћ оличена у Народној банци Југославије и дипломатија) такође је изгледала као инструмент Србије; 5) и међународне околности биле су повољне – на једној страни постојала је спремност међународне заједнице да очува јединство Југославије и помогне Србију да у томе успе, а на другој је у Совјетском Савезу још увек постојала снажна воља да се помогне комунистичком режиму у Југославију упркос његовом првобитном „ревизионистичком греху“.

Историја је показала да су то биле варљиве претпоставке. СКЈ се већ био готово распао, али то стање руководство Србије није видело, већ је веровало да у њему још има политичке енергије и воље да стане у обрану Југославије. Веровало се и да међу југословенским народима постоје јаке пројугословенске снаге које ће у одлучујућем тренутку бити ослонац у одбрани земље од насртаја хрватских и словеначких „сепаратиста и сецесиониста“. Те „предности“ створиле су уверење да ће се политички циљеви остварити без рата, па је због тога српско јавно мњење рат у Словенији дочекало у стању неверице и потпуно неприпремљено за дугогодишњу катастрофу и улазак у мрачну страну историје.

⁴⁹ Ger DeJzings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek : Krug, Beograd, 2005, str. 53. - О односу „генетске сличности“ и етничког национализма видети: J. Philippe Rushton, „Ethnic nationalism, evolutionary psychology and Genetic Similarity Theory“, *Nations and Nationalism*, 4/2005, pp. 489–507.

Милошевић је, када је државна криза ушла у одлучујућу фазу, и даље неговао свој идеолошки наратив и није разумео природу промене настале сломом биполарног света. Тада су преко ноћи нестале све предности на које је он рачунао. Али, окоштали политички врх Србије то није могао да схвати, као што је и армијски врх чврсто веровао у победу социјализма као светског процеса. На крају је и рат против Хрватске почео у најнеповољнијем тренутку за Србију, у време распада Совјетског Савеза.

Закључна разматрања

Повратак на старо, у складу са тзв. кружним мишљењем, које као своју тачку ослонца има „апсолутни почетак“, битна је карактеристика и револуције коју је покренуо Слободан Милошевић крајем 80-их година. Његов долазак на власт представљао је почетак једног новог раздобља у српској историји 20. века: раздобље које ће хронолошки трајати до 5. октобра 2000. али се неће тада и суштински завршити. То је био период у коме је револуционарна реторика и пракса превладала над институционалном. Успон Милошевића на челну позицију у СК Србије (1986) и консолидовање његове власти (1987) били су израз историјског тока на који су утицале многе околности у Југославији али и у целом социјалистичком свету: економска криза, распад система, појава и јачање националних покрета, нестабилне међународне прилике, криза идеологије и криза елите.⁵⁰

На велике изазове – рушење комунистичког поретка, слом биполарног поретка у свету, разорна државна и економска криза у Југославији – Србија је имала само један одговор – уједињење српског народа у једну државу. Та идеја била је неодвојива од концепта народне државе у социјалном и политичком смислу, покренутог Милошевићевом антибирокуратском револуцијом која је одбацила економске и политичке реформе у правцу тржишне привреде и правог вишепартијског система. Тада се веома јасно показало да је државни социјализам у Србији отпорнији на промене него било где у Источној Европи. Егалитарна идеологија, коју је утемељио Светозар Марковић, одређивала је историју Србије током читавог савременог раздобља. Та идеологија, у интересу темељног начела

⁵⁰ D. Jović, *Osma sjednica*, str. 61.

једнакости у сиромаштву, створила је основе и за „леви“ и за „десни“ тоталитаризам.⁵¹ Независно од идеологије самог Милошевића, Србија је на крају 20. века покушала да оствари идеје из 19. века, што се показало као фатална грешка.

Славољуб Ђукић с правом уочава три велике Милошевићеве заблуде из којих су проистекле грешке са катастрофалним последицама. Прва је уверење да се он може наметнути као водећа личност заједничке државе; друга је да Југославија може да опстане без Словеније, а трећа да ће притисцима и претњама остварити своју политичку вољу.⁵² Када је на једној седници Председништва СФРЈ Васил Тупурковски рекао да, у случају изласка из Југославије макар једне републике, држава више не постоји, Милошевић је одговорио уличним речником: „Мало морген“. Та изјава уверила је, међутим, његове присталице да је судбина Југославије у српским рукама, а српски председник се за све време трајања кризе понашао у складу са принципом: „Или ће бити како ја кажем или никако“.

Милошевићева политика довела је до највећег понижења ЈНА у краткотрајном „словеначком рату“.⁵³ Он је почео блокадом касарни и освајањем граничних прелаза. Био је то „најсрамнији сукоб“ у историји ратовања, у којем је једна респектабилна војна сила осрамоћена и као таква пристала је на капитулацију пред територијалцима Јанеза Јанше, који је у Словенији слављен као „велики војни стратег“.⁵⁴ Врхунац понижења десио се повлачењем ЈНА из Словеније, преко луке Копар, 20. октобра 1991. Симболични остаци југословенске војске третирани су као окупаторска војска и срамно протерани из земље која је 1918. славила „братство словенских народа“ и величала српску војску. Али, то није сметало Милошевићевом режиму да за Дан армије 1991. одликује генерала Вељка Кадијевића *орденом југословенске звезде са лентом*.⁵⁵

Када је након међународног признања Словеније и Хрватске постало јасно да је СФРЈ престала да постоји, Милошевић је покренуо иницијативу за стварање нове југословенске државе – федерације Србије и Црне Горе. Платформу о неопходности стварања

⁵¹ Latinka Perović, *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX–XXI)*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 27–28.

⁵² С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 182.

⁵³ О рату у Словенији опширније видети: К. Nikolić – V. Petrović, *Rat u Sloveniji. Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991*, II (jun–jul 1991), Tematska zbirka dokumenata, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2012.

⁵⁴ С. Ђукић, *Између славе и анатеме*, стр. 183.

⁵⁵ *Политика*, 22. децембар 1991, стр. 6.

нове државне заједнице изложио је 27. фебруара 1992. у Скупштини Србије. Прво се осврнуо на распад СФРЈ – највећу кривицу за то имала је нова хрватска власт, а Милошевић је први пут јавно рекао да је Србија и оружаном помагала Србе у Хрватској, „пре свега кроз чврсту подршку и обавезе према ЈНА у вршењу њене уставне функције, али и великом броју добровољаца који је из Србије пошао на фронт у Хрватску”.⁵⁶

Одбацио је критике да је Србија водила агресиван рат и позитивно је вредновао долазак мировних снага УН-а у Хрватску, јер ће оне зауставити „насиље над Србима” и, како је веровао, омогућити да се српски циљеви реализују политичким средствима. Очекивао је и „напредак конференције о Босни”, инсистирао је на континуитету нове државе са СФРЈ и одбацио све примедбе које су говориле да је Србија требало да се дефинише као самостална држава.

Потребу одржавања југословенског континуитета заснованог на стварању заједничке државе Србије и Црне Горе, Милошевић је бранио и опасношћу од „територијалног ревизионизма појединих суседних земаља”. Осим тога, још увек је веровао да ће та нова држава, која ће у свом називу имати одредницу „Југославија”, бити „привлачна тачка” и за „још неке југословенске републике”. Такође, на основу израженог оптимизма о позицији Срба у Хрватској и у Босни и Херцеговини, уз уверење да је ојачала међународна позиција Србије због њене „миротворне политике”, Милошевић је очекивао и да се, у не тако далекој будућности, оствари уједињење српског народа.⁵⁷

Борисав Јовић пише да је Милошевић пажљиво и систематски неговао култ своје личности, да је веома строго пазио шта ко јавно говори, посебно његови сарадници и функционери владајуће партије, да је највише ценио и унапређивао оне који су га јавно величали и који су му приписивали све заслуге за успехе. Јовић сматра да је Милошевић начином владања обесмислио демократију као политички поредак, да није био комуниста у класичном значењу тог појма, јер је „мало држао” до социјалне правде и створио је поредак великих класних разлика у коме је огроман број становништва живео у беди и сиромаштву. Јовић, слично као и Анте Марковић, мисли да Милошевић није био ни националиста, већ да је његова главна одредница била политички прагматизам, јер за њега начеланису била важна већ само политички успех и одржање на власти:

⁵⁶ Наведено према: С. Милошевић, *Прилог историји*, стр. 125–126.

⁵⁷ *Исто*, стр. 128–129.

„Томе је подређивао све. [...] За Милошевића није постојало ништа јаче од нагона за одржавањем на власти по сваку цену“.⁵⁸

Робер Бадентер⁵⁹ је деценију после распада Југославије изјавио да је све могло другачије да се заврши и да је Милошевић нанео највећу штету сопственом народу: „Ништа није наводило на употребу оружја. Апсолутно сам убеђен да је било могуће спасти Југославију и избећи трагедију народа. Када је у јесен 1991. у Хагу одржан састанак представника међународне заједнице и вођа република које су још чиниле бившу Југославију, све могућности су биле отворене. Међународна заједница им је нудила правну помоћ и кредите. Да су то тада прихватили, биле би избегнуте многе несреће и све републике би изашле богатије из целог процеса. У сваком случају, могла се наћи друга форма заједничког живота. Мислим да се никако не сме опростити онима који су довели до југословенске катастрофе и да је главни кривац за њу Слободан Милошевић. И након што су Словенија и Хрватска изразиле намеру да изађу из Југославије, током целе 1992. Милошевићу је међународна заједница нудила кредите, арбитражу, посредовање у договарању са осталим југословенским републикама, међународне гаранције. То што му је нуђено, била је јединствена понуда, скоро незамислива у нашем веку. И он је све одбио. С историјске тачке гледишта, не поставља се питање личних мотива, већ се оцењују поступци и њихове последице. Пут који је Милошевић изабрао био је ужасан за све југословенске народе, а посебно за српски народ. Извесно је да су на свим странама страсти и националистички набоји били доведени до усијања. Међутим, Милошевић је сносио највећу одговорност као представник највеће нације и најјаче републике у бившој Југославији. У тренутку када је Југославија почела да се распада, и Совјетски Савез се био распао, Берлински зид је пао. У таквим преломним тренуцима се показују прави политичари који бирају добро или зло у ономе што се пред њих поставља. Заиста је требало не поседовати никакво знање о Европи 20. века и о савременом свету у којем живимо, па да се начине тако лоше процене и да се стигне тамо где је он стигао и повукао народ за собом.“⁶⁰

⁵⁸ В. Јовић, *Књига о Милошевићу*, стр. 17, 19, 26–27.

⁵⁹ Робер Бадентер (R. Badinter, 1928), председник Арбитражне комисије на мировној конференцији о Југославији 1991. Француски правник, бивши министар правде и председник Уставног савета Француске.

⁶⁰ „Milošević je namerno odveo Srbe u nesreću“, *Blic*, 25. jun 2001.

Иронијом историје, Слободан Милошевић је 1995. на Западу третиран као „миротворац“, јер је знатно допринео да се оконча грађански рат у Хрватској и Босни и Херцеговини, а онда је 1999, у тренутку напада НАТО на његову земљу, против њега подигнута оптужница пред Међународним кривичним трибуналом у Хагу. Оптужен је за „геноцид, злочине против човечности, тешке повреде Женевских конвенција и кршења закона и обичаја ратовања“. Означен је као вођа „злочиначког удруженог подухвата“ који је за циљ имао стварање „велике Србије“. Трибуналу у Хагу изручен је тачно 12 година после највећег тријумфа у својој политичкој каријери. Милошевић није дочекао крај суђења и преминуо је 11. марта 2006. у притворској јединици у Шевенингену.

Summary

Kosta Nikolić, Ph. D.

Political Portrait of Slobodan Milošević 1988–1991

Key words: *Yugoslavia, Serbia, communism, nationalism, democracy, personality cult*

Slobodan Milošević gained political power through a conflict that took place within the Serbian Communist Party. He very quickly became the most popular Serbian politician and at the end of the ninth decade of the 20th century became the national leader. The most important difference between Milošević and his predecessors was his personal readiness to confront problems. He did not have any prejudice against anyone and was able to get into conflict with everyone, which he did very often, always going too far and not having a tactic. That is how Milošević, in a very short period of time, left behind all members of the old political generation, and they were all either defeated rivals or survivors that were politically disregarded individuals.

Serbs saw Milošević as a man who fought against world imperialism, and as a politician who fought for peace and justice in the

whole world. His cult was admired because he supported Serbia ability to „defend“ itself, and he was seen as a politician that „upheld“ Serbia and returned its national pride. Milošević became the undisputed leader who with his manner of governing made democracy, as a political system, senseless. He also involved the country in a war that was an adventure with catastrophic consequences.